

SOSYOLOJİ SOSYOLOGUN YAPTIĞI İŞE*

Nilgün ÇELEBİ

Özet

Makalenin amacı Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarını hem sosyologlarımızın sosyoloji yapma tarzları hem de sosyolojinin bir bilim dalı olarak boyutları üzerinden incelemektir. Makalede sosyoloji makro, mezzo ve mikro boyutlara sahip bir bilim dalı sosyolog ise kavram-kuram üretimine veya politika üretimine yönelik bir araştırmacı olarak ele alınmakta, Türkiye'deki sosyoloji çalışmaları bu parametrelerin sunduğu imkânlar ışığında değerlendirilmektedir. Sosyologların analiz birimlerini kavramsallaştırmaları da bu bağlamda önemlidir; zira böylece socius, polity, millet, ulus ve toplum arasındaki farklar dikkate alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk sosyologları, sosyoloji tarihi, temel bilim, uygulamalı bilim.

If Sociology is What Sociologists do

Abstract

The aim of this article is to present sociological studies in Turkey from the points of the preferences of Turkish sociologists and from the points of the dimensions of the sociology itself. In this article sociology is treated as a science having micro, mezzo or macro dimensions while sociologists are seen as policy-oriented or theory-oriented researchers. The sociological studies in Turkey are evaluated in the light of the above parameters. Sociologists' conceptualizations of their units of analyses are also important in this context since it would lead them to distinguish concepts as socius, polity, nation, corporate body and society.

Key words: Turkish sociologists, history of sociology, basic science, applied science.

---

* Bu yazımı okul arkadaşım, meslektaşım Mehmet Cihat Özönder'in anısına sunuyorum. Nur içinde yatsın.

Giriş

Bilgi gövdelerinin nesneleştirildiği çalışmalarda izlenen yollar arasında, incelenen disiplinin zaman odaklı ya da sistem odaklı olarak ele alınması en çok tercih edilenlerin başında gelir. Bu incelemede sosyolojinin Türkiye'deki macerası daha farklı bir bakışla ele alınacak, bu serüven, 'sosyoloji, sosyologun yaptığıdır' öncülünden hareketle, sosyologlarımızın gerek sosyoloji yapma tarzları gerek bunun altında yatan etkenlerden olan içinde yaşadıkları birliktelik formunu nasıl tahayyül ettikleri üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır.

Parametrelerimiz

Sosyoloji yapma tarzı derken kast edilen, sosyologun kavram-kuram üretimine mi yoksa policy anlamında politika-üretimine mi yönelik bir tavır sergilediğidir. Kavram-kuram üretimini hedefleyen sosyolog için öncelikle önemli olan, yaşanan hayatı tutarlı ve tutunumlu kavramlar kullanarak zihinde yeni baştan kurabilmek ve sonra da bu kurguyu sözle ifade edebilmektir. Zihindeki bu yeniden kurulum için sadece mevcut kavramlar arasında yeni kombinasyonlar oluşturmak yetmez. Zira yeni olana kapalı, mevcutlarından ibaret zihin sürekli doğuran, dönüşen, genişleyen dış dünyadan beslenemediği sürece kurur, kabuklaşır. Oysa, doğurgan dış dünyanın teklüklerinden sistematik olarak elde edilen verileri bulguya dönüştüren, onlara ad veren, onları kavramlaştıran, kavramsal ağlara taşıyan, gerektiğinde onlarla yeni kavramsal ağlar kuran zihin hayatın ne'liğinin nasıl'lığının bir ucundan da olsa betimlenmesine en azından yol gösterecektir. Buradaki verinin sosyal kişi veya kolektif kişiliklerin her bir olgusallaşma seviyesindeki ve her türlü ağ ve ortamdaki sunumlarının işaretçisi olması gerektiği ise açıktır. Kavram-kuram üretimine yönelik bilim veriyi ikincilleştiren değil veriyi işleyen, veriyi bulgulaştıran, veri-merkezli, hayatiyetini empiriden alan bir etkinliktir. Bu tarz bir çalışma sosyologun hayatı betimleyebilme ve açıklayabilmenin daha ötesine gidip temellendirebildiğine, bir zemine oturtabildiğine, bir başka deyişle, anlayabilip anlamlandırabildiğine işaret eder. Zira söz ile ifade edilebilme yorumlanma demektir; yorumlama ise ne'yi, neden nasıl anladığımızın gerekçelendirilmesidir. Gerekçelendirme farklı olgusallaşma seviyesindeki ve farklı ağ ve ortamlardaki sosyal olanlar arasında kurulan bağlantıların mantık kuralları çerçevesinde dile getirilmesiyle yapılır. Tüm bu süreç bilimsel bilginin üretilmesi sürecidir. Zira bilimsel bilgi kuramsal ve empirik bilginin bileşkesidir.

Kavram-kuram üretimi alanına temel bilimler (basic science) alanı deniyor. Temel araştırmanın içine sıkışabileceği iki tür kapan vardır. İlki, bir yandan veri toplama konusunda yeterince istekli ve/veya titiz olmamak, bir

yandan mantıksal tutarlılığa, kavramların tutunumluluğuna gereken özeni göstermemektir. İkinci kapan ise araştırmacının politik, daha geniş olarak da ideolojik ilgi ve yakınlıklarından dolayı bilimsellik ölçütlerine yeterince dikkat etmemesi, sınırlı veriden iddialı genellemeler yapmaktan çekinmemesidir. İdeolojik yönü ağır basan bu tür çalışmaları idea-yönelimli olarak nitelendiriyoruz. Bu noktada akla hemen şu soru gelebilir: Bilim ile ideoloji birbirinden ayrılabilir mi? Cevaplanması uzun sürecek bu soruyu şu andaki maksadımız için kestirmeden ‘evet’ diye karşılıyoruz. Zira bilimin ister ideoloji ister gelenek ister din ister sanat diğer bilme türlerinden ayrı, erkini özünden alan, özerk bir alan olarak var olabilme imkânına sahip olduğunu düşünüyor ve bilim insanlarının bilimin bu imkânının farkında olmalarını talep ediyoruz. Temel araştırma yapan, kavram-kuram yönelimli sosyologları ideologlardan ayırıyoruz. Kavram-kuram yönelimli sosyologlar eskiden sadece birer geleneksel entelektüel idiler ve Benna'nın yüce entelektüel imgesiyle uyumlu olarak fildişi kulelerde yaşar, yerleşkelerde ders verirdi. Günümüzde bunların önemlice bir kısmı için kamusal entelektüel etiketini kullanıyoruz. Bunlar artık laptop'larıyla dolaşüyor, USB'lerine kaydettikleri bilgilerinin ışığını kamuya açık toplantılarda geniş halk kitlelerine sunuyorlar. Kamusal entelektüeller bilimin özerkliğinin farkına varmaları ölçüsünde hem kamusal entelektüelin özel bir kategori olarak belirmesine hem de bilimin özerkliğinin pekişmesine katkıda bulunuyorlar.

Politika-üretimine yönelen bilimlere uygulamalı bilimler (applied science) deniyor. Burada amaç temel bilimler alanında üretilen bilimsel bilgiyi doğanın ya da toplumun bir sorununun çözümü için dönüştürerek kullanabilmektir. Politika-yönelimli sosyolog için öncelikle önemli olan hayatın içindeki gerilimlerden adeta fişkırان sorunlara, bazen alet çantasını bazen doktor çantasını bazen da Bond çanta kullanarak çözümler üretmektir. Sosyologun doktor çantasını kullanması onun hayata organizmacı bir yaklaşımla yaklaştığı ve kendini de ‘toplum doktoru’ gibi gördüğü anlamına gelir. Alet çantasını kullanması hayatı mekanik bir kurgu olarak gördüğüne işarettir; bu örnekteki sosyolog kendini ‘toplum mühendisi’ gibi görür. Bond çanta kullanan sosyolog devlet memurudur, kendini devletin hizmetinde görür. Politika-yönelimli sosyolog temel bilim alanında üretilen bilimsel bilgiyi sorun alanına taşımakla, sorunun çözümünde bir araç olarak kullanmakla, dolayısıyla bilgiyi hayata uygulamakla, applike etmekle yükümlüdür. Politika-üretim etkinliği, kamusal kaynaklar kullanılarak yürütülen bilim etkinliğinin kamuya olan borcunu kısa vadede ödemesinin bir yoludur. Politika-üretim etkinliği makrodan mikroya ve doğal, sosyal ve teknik her boyut ve düzlemdeki hayat alanına aklı ve ahlâkî bir müdahaledir.

Gerek politika-üretmeye yönelik araştırmacılar gerek kavram-kuram üretmeye yönelik araştırmacılar kendilerine çalışma düzlemi olarak makro, mezo veya mikro düzlemi seçebilirler. Makro, mezo ve mikro boyutlar sosyologun ilgi alanıyla değil fakat sosyolojinin nesnesinin kavramsallaştırılmasında kullanılan ölçütler ile ilgili bir ayrıştırma. Sözelimi politika yönelimli bir araştırmada makro düzlemde Türk hukuk sisteminin küresel veya Avrupa Birliği hukuk sistemiyle uyumunu zorlaştıran koşulların giderilmesi ele alınabilir. Mezo düzlemde Türk hukuk sisteminin küresel hukuk sistemine uyarlanması aşamasında Türkiye'deki yargı organları arasında doğabilecek yetki-görev dağılımındaki aksaklıklar konu edilebilir. Mikro düzlemde bir töre cinayetinde sanığa verilecek cezada kültürel törelerin hafifleştirici etkisinin sonuçları araştırılabilir, bu sorun alanı için sosyolojinin dili kullanılarak çözümler önerilebilir. Aynı konu kavram-kuram üretimine yönelik bir araştırmacı için, makro düzlemde Türk hukuk sisteminin küresel hukuk sistemiyle karşılaştırılması tarzında ele alınabilir. Mezo düzlemde Türkiye'deki yargı organlarının yapı ve işleyişinin küresel yargı birimlerinin yapı ve işleyişi ile karşılaştırılması konu edilebilir. Mikro düzlemde ise töre cinayetlerinin sürdürülmesi kültür-kişilik ilişkileri bağlamında ele alınabilir.

Yukarıda sosyolojinin Türkiye'deki macerasının sosyologlarımızın sosyoloji yapma tarzlarının yanı sıra bir de sosyologlarımızın yaşadıkları birliktelik formunu nasıl tahayyül ettikleri üzerinden de ele alınabileceği ifade edilmişti. Burada kast edilen, sosyologun sosyal hayatın toplum içinde mi polity içinde mi, ulus içinde mi, millet içinde mi yoksa socius içinde mi akıp gittiğini sayıltılmakta olduğudur. Önce 'toplum' üzerinde duralım. Toplum kavramı sadece kendini oluşturan birimlerin karşılıklı bağımlılığına dayanan bir sosyal sisteme işaret eder; kendinden başka hiçbir şeye işaret etmez. Toplum ne doğayla ne doğaüstüyle ne gelenekle ne zamanla bağlantılandırılabilir. Toplum kavramı bunlarla bağını koparmış olan bir bütünsellik nosyonuna dayanır. Toplum; 'modern olan' bir socius formudur. 'Modern olan' ise gelenekle bağını koparmış olandır.

Toplumun modernliğine vurguda bulunanlar millet karşılığında kullanılan ulusun da modern olduğunu söylediler, ama bizce millet karşılığında kullanılan ulus toplum kadar modern değildir; olamaz. Zira bu ulusun tarihi ve kültürü vardır, mekanik değil sosyal bir birlikteliktir. Aslında ulusun millet karşılığında kullanılması sorunludur. Polity ise basitçe, devlet değil fakat politik toplum olarak anlaşılmalıdır. Polity ulustan daha önce tarih sahnesine çıkmıştır. Bu sebeple ulus polity ile de özdeşleştirilemez. Modern olan ne polity ne de millet anlamındaki ulustur; ulus-devlettir. Ulus-devlet ya da ulus-devlet anlamındaki ulus, toplum kadar moderndir. Bunun iki sebebi vardır: Biri, ulus-devletin tek uluslu devlet olmayı çağırmasıdır. Diğeri, bu tek uluslu olmayı

çağırın ulus-devletin, ulus bileşeninin modern dünyada artık ‘toplum’a dönüşmüş, devlet bileşeninin de toplam güç olan egemenliğin kurumlara aktarıldığı bir siyasi örgüte dönüşmüş olmasıdır. Toplum; tek dilli, tek uluslu, tek dinli, tek ekonomili olması beklenen ulusun sivil okunuşudur. Devlet örgüte dönüşünce ulus da topluma dönüşmüştür. Arada yiten polity ve socius olmuştur. Bir de millet. Bu durum sosyolojiye, polity-merkezli ve socius-merkezli çalışmaların yerini toplum-merkezli çalışmaların alması şeklinde yansımıştır.

Socius-merkezli çalışmalar modern ulus-devlet içinde eriyen kadim ulusun yani milletin toplum adı verilen mekanik düzen içinde bir türlü eritemeyen kısmını kendine dikeliş zemini olarak gören zihniyetle gerçekleştirilen çalışmalardır. Socius-merkezli çalışmalar her tür insan birlikteliğini, o birlikteliğin tüm boyutları ile birlikte ve o birlikteliğe zamanın, zeminin, tarihin ve kültürün kattıklarını göz ardı etmeksizin ele alan çalışmalardır. Birlikteliğin boyutları derken kast edilen, ‘sosyabil insan’ kaynaklı sosyal kişi ve farklı olgusallaşma seviyesindeki kolektif kişilikler olduğu kadar bunların simge, söz ve eylem sunumları, eylem ve edimleriyle besledikleri süreçlerdir de.

Buraya kadar anlatılanlar ışığında Türkiye’de yürütülen sosyoloji çalışmalarına baktığımızda sosyologlarımızın izledikleri çizgiler için neler söyleyebiliriz?

Duruşlarımız Tercihlerimiz¹

ANOVASOFİE Projesi kapsamında hazırlanan kitapta da belirtildiği gibi Türkiye’deki sosyologların hepsinin sosyolojik bilgiyi içinden istihraç ettikleri alanı ‘toplum’ olarak tanımladıklarını sayılamak doğru bir tespit olarak görülemez. Türkiye’de sosyolojiye ilk ilgi duyanlar arasında sosyolojinin nesnesinin ‘toplum’ değil fakat bazen polity bazen ulus-devlet bazen de socius olduğunun sayıltılması oldukça yaygın bir tavidir. Savaş ganimetinin paylaşılması ile sınırlı bir işleyişe sahip olan pre-kapitalist aşamadaki Osmanlı devletinin ekonomisi, savaşlardaki art arda gelen yenilgilerden dolayı, önce sendeler sonra da hızla çökmeye başlar. Bunun üzerine, bir taraftan kısa dönem çözümü olarak Osmanlı ordusuna yeniden güç kazandırmak için adımlar atılırken bir yandan da devletin yönetim şeklinin yeniden biçimlendirilmesi girişimleri hızlandırılır. Form olarak mutlak monarşiden meşruti monarşiye oradan cumhuriyete geçen devlet, içerik olarak çok etnili, millet anlamında çok uluslu, çok dilli, çok dinli bir imparatorluktan tek etnili, tek uluslu, tek dilli laik

¹ Bu başlık altındaki açıklamalar aksi belirtilmedikçe şu çalışmamızdan özetlenmiştir: Anovasofie Project Turkey:Comparisons/Karşılaştırmalar, der.Nilgün Çelebi, Ankara: Ertem Matbaası, 2005.

bir modern ulus devlete doğru ilerler. Osmanlı Türk aydınları modern bir ulus devlete sahip olma hedefine doğru ilerlerken pozitivist sosyolojinin kendilerine ışık tutacağını sayılırlar. Türkiye’de sosyolojinin kurucusu sayılan Ziya Gökalp böyle bir polity geleneğine sahip bir ulus-devletin ideologu ve sosyologudur (Çelebi, 2005:156).

Ziya Gökalp Emile Durkheim’den esinlenerek dayanışmacı, korporatist (Parla, 1989:48) bir polity’yi ’lego’ düzeni içinde, fikir düzleminde inşa eder. Gökalp’in çalışmalarında dikkati çeken nokta, onun, Türklerin tarihinden ve kültüründen topladığı verinin peşinden giderek tümevarımsal tespite ulaşmak yerine, zihninde çizdiği dayanışmacı-korporatist toplum modeli iskelesini destekleyecek tarzdaki tarihsel ve kültürel verileri bir araya toplamayı hedeflemesidir. Bu sebeptir ki Gökalp’i veri-yönelimli değil ama idea-yönelimli bir sosyolog olarak betimliyoruz. Ziya Gökalp kurulmakta olan modern devlete modern bir ulus toplum oluşturma misyonunu yüklenmiştir.

Türkiye’nin ikinci önemli sosyologu Prens Sabahattin’dir. O dikkatini modellere değil, sosyal hayatın ta kendisine odaklar. Sosyal hayatın içsel dinamiklerini göremeyen gözlerin model uyarlamalarının başarılı olamayacağını düşünür. Prens Sabahattin’in dikkatini yoğunlaştırdığı alan socius’dur. Socius tarihselliği ve kültürelliği göz ardı edilen değil ama vurgulanan insan birlikteliğidir.

Prens Sabahattin’in sosyolojisi socius-merkezli ve veri-yönelimlidir. O, sosyal hayattan istihraç edilecek verinin sosyal hayata nüfuzumuzu artıracığını düşünür. Prens’in Ziya Gökalp’le paylaştığı nokta, sosyolojik bilgiyi ne için elde etmeyi istediğini düşündüğümüzde karşımıza çıkmaktadır. Her ikisi de bu bilgiyi Türkiye’nin kurtuluşu meselesinin çözümü için kullanmayı planlamaktadır. Her ikisinin diğer bir ortak noktası ise makro sosyoloji yapmalarıdır. Gökalp 1914’te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsünü kurar, 30.01.1919’a kadar orada ders verir, enstitü oluşturur, araştırma yapar, dergi yayımlar. Gökalp İttihat ve Terakki Cemiyetinin Merkez Komitesi üyesidir. Prens Sabahattin ise çalışmalarını akademi dışında yürütür, İttihatçılarla yolunu çok başlarda ayırmıştır.

Sosyolojik bilginin istihraç edildiği alan olarak ne polity ne socius fakat toplum’u gören ilk isim Gerhard Kessler’dir. Almanya’da Jena ve Leipzig Üniversitelerinde Sosyal Politika ve Ekonomi profesörü olarak çalışan Gerhard Kessler Nazi yönetimine muhalif bir sosyal demoktrattır. 1933 Aralık ayında sığınmacı profesör olarak İstanbul’a gelen Kessler Türkiye’ye oldukça değişik bir sosyoloji imgesi sunar. Bu, toplum-merkezli, veri-yönelimli ve politika-eğilimli, uygulamaya dönük, mezzo ölçekli bir sosyolojidir. Toplum-merkezli,

sosyal sorunlara uygulanabilir çözümler arayıp bulmayı ve politikalar önermeyi hedefleyen uygulamalı sosyoloji anlayışı Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarının, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin çizgilerinden sonra gelen üçüncü ana gövdesini oluşturur. (Çelebi ve Kızılcelik; 2002:105-123).

Kessler'in toplum kurmaya değil ama kurulu bir toplum içindeki alt sistemlerin işleyişlerindeki sorunlarını çözmeye yönelik sosyoloji modelinin, öğretmen yetiştirmeye yönelik Edebiyat Fakültesi'nden çok yeni kurulan İktisat Fakültesi'ne uygun düşeceği açıktır. Nitekim Kessler 1936'dan itibaren İktisat Fakültesi'ne geçer, orada Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Enstitüsü'nü kurar. 1939'dan itibaren de sadece burada ders verir. Edebiyat Fakültesi'ndeki Sosyoloji Kürsüsü'nü Hilmi Ziya Ülken'e bırakır. Ülken ilgi alanları çok geniş olan bir entelektüeldir. Sosyoloji adına bıraktığı en önemli eseri Türkiye'deki Çağdaş Düşünce Tarihi'dir. Ülken kuram yönelimli, makro ölçekte çalışan bir akademisyendir. Ülken'in bilgiyi istihraç ettiği alan ise ne socius'dur, ne polity, ne toplumdur ne ulus-devlet fakat fikirler dünyasıdır, felsefe ülkesidir. Bu sebeptendir ki Ülken'e sosyologdan çok felsefeci etiketi yapıştırılır; her ne kadar Uluslar Arası Sosyoloji Derneği'nin kurucularından biri olsa da, bu derneğin ilk yönetim kurulunda üye olarak yer alsa da, Türk Sosyoloji Derneği adında bir dernek kurmuş olsa da.

Kessler ve aynı Kürsü'de çalışmaya başlayan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu sayesinde sosyoloji iktisatçıların, hukukçuların, işletmecilerin, maliyecilerin ilgisini çeken bir alan olur. Kessler'in Alman olması öğrencilerinin Alman sosyal bilim geleneğiyle ilgilenmelerini kolaylaştırır. Max Weber'in izleyicisi Sabri Ülgener Kessler'in İktisat Fakültesi'ndeki asistanıdır. Ne var ki Ülgener Kessler'in aksine toplum-merkezli değil fakat socius-merkezli bir sosyoloji nosyonuna sahiptir. Türkler'in iktisadi tavır alış ve davranışlarının arka planını tarihsel ve kültürel veriye dayanarak okumaya, anlamaya çalışır.

Ülgener'in benzeri bir çizgi bir kuşak sonra Şerif Mardin'de görülür. Siyaset bilimi eğitilmiş Mardin makro ölçekte, socius-merkezli, veri-yönelimli bir sosyoloji yapar. Bu çizgiyi günümüzde izleyen Nilüfer Göle'dir.

Ne modern toplumun ne ulus-devletin içinden, onların yerine bizim socius olarak adlandırdığımız katmanın içinden konuşan bir diğer sosyolog Baykan Sezer'dir. Sezer'i Ülgener ve Mardin'den ayıran nokta onun kavramların socius-bağımlı olduklarına olan sarsılmaz inancıdır. Sezer bu inancının rasyonelini, sosyolojik çalışmanın, içinde gerçekleştirildiği insan birlikteliğinin koşullarının bir ürünü olduğu önermesine dayandırır. Sezer'in buradan sıçradığı düzlem ise, Prens Sabahattin gibi, polity'dir. Ki, bu

sıçramayla Sezer Ülgener, Mardin, Göle çizgisinden ayrılır. Sezer sosyoloji incelemelerinin, o sosyal ve ekonomik koşullara, coğrafyaya, tarihe ve kültüre muhatap olanlar tarafından ve onların çıkarları açısından gerçekleştirilmesi gerektiğini ileri sürer. Baykan Sezer sosyologların ancak böylelikle doğru sorular sorabileceklerini ve bu sorulara kendi çıkarlarımız doğrultusunda cevaplar verebileceklerini ileri sürer. Bu çizgi dolaylı da olsa, ulus-devlet ve polity-merkezli, idea-yönelimli Gökalp-Ülgen çizgisinin daha gelişmiş bir versiyonu olarak okunabilir. Gökalp, Prens, Ülken, Ülgener, Sezer ve Göle'nin ortak noktası temel bilim yapmadaki ısrarlı tutumlarıdır. Kessler ve Fındıkoğlu'nun politika-yönelimli çalışmaları bu çizginin dışında kalır.

Toplum-merkezli sosyoloji anlayışının Kessler'den daha farklı bir versiyonu 1939-1940 akademik yılından itibaren Ankara'da ortaya çıkar. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne 1939 yılından itibaren sosyoloji derslerini vermek üzere atanan Behice Boran ve Niyazi Berkes Anadolu köylerinde araştırmalar yapar, kırsal Türkiye'nin köylerinin alt yapısal mekanizmalarını tespitte yönelirler. Boran ve Berkes makro ölçekli, toplum-merkezli, veri-yönelimli bir çalışma düzeni kurarlar. Bunların Kessler çizgisinden farkları mezo boyutta değil fakat makro boyutta çalışmaları, daha da önemlisi, politika-üretimine yönelen uygulamalı araştırmaya değil fakat kavram-kuram üretimini amaçlayan temel araştırmaya yönelmeleridir.

1950'li yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki sosyoloji derslerini veren İbrahim Yasa'nın yaptığı köy monografileri toplum merkezli, veri-yönelimli ve mikro-mezo ölçekli çalışma örnekleridir. Boran ve Berkes'den sonra 1950'li yıllarda Ankara'daki Felsefe Bölümü'ne bağlı olarak yürütülen sosyoloji öğretimi kuramsal ve empirik veri birlikteliğinden köklenen bilimsel bilgiye dayalı bir öğretimden çok kuramsal bilgi aktarımı şeklinde yürütülür. Ancak bu bilgi aktarımının ne denli üst bir seviyede ve ustaca yürütüldüğünü görmek için Tahir Çağatay ve Hans Freyer'in o dönemlerde yayımladıkları kitaplarını incelemek gerekir. Tahir Çağatay da Hans Freyer de başkalarının geliştirdiği kavram ve kuramları basitçe değil, fakat yetkinlikle yorumlayarak aktarmışlardır. Türk sosyoloji dünyası Hannah Arendt'i Tahir Çağatay'dan öğrenmiştir.

1960'lı yıllarda Boran'ın öğrencisi Mübeccel Kıray ve Kıray'ın öğrencisi Emre Kongar toplum-merkezli, veri-yönelimli, makro ölçekli bir sosyoloji yaparlar. 1968 yılında Ford Vakfı'nın Türk Sosyal Bilimler Derneği kanalıyla dağıttığı fonlarla yapılan İzmir Araştırmaları Boran-Kıray-Kongar çizgisinde yürütülür. Bu çizgi 1980'e kadar gerçekleştirilen bir yandan modernleşme kuramlarına referansda bulunan bir yandan da neo-Marksist terminoloji kullanan ve azgelişme-gelişme incelemelerine referansda bulunan

ama temelde her ikisi de yapısal-işlevsel yaklaşımın sınırları içinde kalan sosyoloji araştırmaları için de bir modeldir. Bu dönemde üretmeye başlayan sosyologların hemen hepsi makro ölçekte, toplum-merkezli ve veri-yönelimli araştırmalar yapmışlardır. En azından, niyetleri bu olmuş, araştırmalarına bu heveslerle başlamışlardır. Bu kuşağın çalışmalarının öncekilerden farkı veri çözümlemesinde istatistiksel işlemlere daha çok yer verme eğiliminde bulunmalarıdır. Bir önceki kuşağın frekans tablolarıyla sundukları veriler artık ki kare tekniğiyle sunulmaya başlanmıştır. Dönemin gözde araştırma tekniği surveydir. Temsil yeteneğine sahip örneklem seçimine gösterilen titizlik bir adım sonra araştırmacının konusunu Türkiye çapında kapsamlı bir biçimde inceleyebilme tutkusuna engel teşkil eder olmuş, imkânsızlıklar yüzünden örneklem sınırlandırılmak zorunda kalınca evren küçültülmüş, çıkarsamaların da ufku ister istemez daralmıştır. Bu sebeple dönemin popüler konuları olan Türkiye'nin toplumsal yapısı, kırsal yapı, kentsel yapı, sosyal değişme ve anomi, kentleşme, göç, gecekondu, aile yapısındaki değişmeler, işçileşme süreci, az gelişme, geri kalmışlık, emperyalizm, sendikalaşma ve benzeri konuları işleyen araştırmacılar araştırmalarını sınırlı sayıda örneklem üzerinden yürütmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucu ise araştırmanın dayandığı makro ölçekli kuram ile araştırma deseninin izin verdiği mikro en fazla mezzo düzlemdeki veri arasında ortaya çıkan geniş açıklıktır. Bu açıklık araştırmacıların, ister makro ister mikro boyutta olsun, politika-yönelimli araştırma yapmak isteseler bile bu isteklerini gerçekleştirecek araştırma verisine ulaşamamalarına yol açmıştır. Cihat Özönder'in 1970'in ikinci yarısında yazmaya başladığı doktora tezine konu olarak ethno-centrism'i seçmesi ise hem bir anakroni örneğidir ama hem de bir ileri görüşlülük örneğidir.

1980'li yıllar sosyologlarımızın daha mikro konularla ilgilenmeye gönül eğdikleri yıllardır. Kadın, aile, cinsiyet rol tutumları, medya, aile içi şiddet, çevre, suç sokak çocukları, girişimcilik, gündelik hayat, yaşlılık, intihar araştırmaları 1990'lara kadar olan 10 yılda hızla yaygınlaşır. Bu "soft" konulara eğilimin ardında 1980 darbesinin izlerini görmek olasıdır. 1990'lara doğru gelişen yoksulluk, modernizm eleştirisi, postmodernizm, reislamizasyon, şiddet, küreselleşme, terör, oryantalizm ve sığınmacı göçleri gibi konular son dönem sosyolojisinin görece sert konuları arasında sıralanabilir. Bu dönemde popülerleşen bir konu da epistemoloji ve metodoloji tartışmaları ile sosyoloji tarihi üzerine olan incelemelerdir. Bu eğilimin 21. yüzyılın ilk 10 yılında devam edeceği görülmektedir.

Sonuç

Görünen o ki, Türkiye'de sosyoloji zaman içinde polity-merkezli, idea-yönelimli, makro düzleme odaklanan sosyolojiden uzaklaşmıştır. 1970'li yıllarda pek çok sosyolog adayının ideali "Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısını

konu eden bir kitap yazmak” idi. Bugün ise ANOVASOFIE Projesi kapsamında yapılan soruşturmada akademisyen sosyologlarımıza yöneltilen “Türkiye’nin toplumsal yapısını en iyi yansıtan eser nedir?” sorusuna verilen cevaplar bu konunun eski hararetini korumadığını göstermiştir. Sosyologlarımız artık değil kültürün birikimini ve tarihin dönüşümlerini yansıtan bir socius incelemesi yapmak, modern toplumu dahi bir bütün olarak incelemekten uzaklaşmakta onun yerine tikel alanları incelemeyi tercih eder, giderek daha çok mikro ve mezzo boyutlara yönelir olmuşlardır. Bu eğilimin bir uzantısı veri-yönelimli ve mezzo ve mikro ölçekli sorunları çözmeye yönelen, politika-üretimini amaçlayan uygulamalı araştırmaların sayısının artması olabildi. Ancak, bu olasılığın gerçekleştiğini söylemek de zor olacaktır. Veri-yönelimli araştırmaların giderek daha masraflı olması, verinin fiyatının artması özellikle genç araştırmacıları ürkütmektedir. Gençlerin komisyonlu araştırmalar için yeterince olgunlaşmış görülmemeleri de onlar için ayrı bir açmazdır.

Sosyologlarımızın bir ortak noktası uygulamalı sosyoloji yapmaktaki isteksizlikleridir. İngilizce’deki ‘applied’ terimi için Türkçe’de kullanılan ‘uygulamalı’ sözcüğü, sosyolojik bilginin sorun çözümü için uyarlanması tarzında anlaşılmemektedir. Tersine, ‘uygulamalı’dan anlaşılan ‘alan araştırması yapmak’tır. Bu, ‘uygulamalı sosyoloji’den unvan alan akademisyenler için bile böyledir. Bu art beyin bilgisi sosyologların alandan veri toplamakla uygulamalı araştırma yaptıklarını sanmalarına, pek çok örnekte yaptıklarının aslında temel araştırma olduğunu görememelerine yol açmaktadır. Durum böyle olunca, sosyologlarımız makro, mezzo ya da mikro ölçekte herhangi bir sorunun çözümüne yönelik politika-yönelimli araştırma yapmaktan uzak kalmış olmakta hatta sosyolojinin böyle bir alanının varlığının farkında bile olamamaktadırlar. ‘Politika-yönelimli araştırma’ ile siyasi hedefleri olan araştırma kastedilir olmaktadır. Sosyologlarımız bir yanda temel araştırma yapıp adına uygulamalı araştırma demek gibi bir yanılgıyı sürdürürken bir yanda da kavram-kuram üretimine yönelik temel araştırma yapmayı ise ‘teorik’, ‘literatür taraması’ olarak nitelendirmektedirler. Oysa bilimsel bilgi teorik ve empirik bilginin birlikteliğini gerektirir; yukarıda ifade edildiği üzere de, kavram yönelimli araştırma sadece ve sadece araştırmacının maksadını ifade eder, veriden uzaklaşmayı, retoriğe bulanmışlığı, bilimden kopmayı değil. Bütün bunlar sonuçta Türkiye’deki sosyolojinin hem dünyadaki yönsemelerin dışına düşmesine yol açmakta hem de meslekleşebilmesinin önünü tıkamaktadır.

Bu sorunun devam etmesinde önemli bir etkenin Sosyoloji Bölümlerinin üniversite örgütlenmesi içinde Edebiyat veya Fen-Edebiyat Fakülteleri içinde yer alması olduğu ileri sürülebilir. Bu sorunun çözümü Fen-Edebiyat Fakültelerinin birbirinden ayrılması olamaz. Hatta Sosyal Bilim Fakültelerinin yeniden kuruluşu da olamaz. Gerçekten de, sosyoloji hem

kavram-kuram üretimi yapan bir temel bilimdir hem de politika-üretimi yapan bir uygulamalı bilimdir. Bu sorunun bir çözüm yolu Türkiye'deki üniversitelerin bilinçli olarak belirledikleri vizyon ve misyonları çerçevesinde Sosyoloji Bölümlerini ister Edebiyat veya Fen-Edebiyat veya Sosyal Bilimler Fakülteleri içine ister İktisadi ve İdari Bilimler veya Sosyal ve İdari Bilimler Fakülteleri içine dahil etmeleridir; tabii, eğer üniversitemiz fakülte kademesinden vazgeçerek yerine tekil dersler ve güçlü bir Rektörlük yapılanmasından oluşan bir üniversite vizyonu geçirmeyi düşünmüyorsa. Sosyoloji Bölümlerinin 'işsizimize iş olsun' diye adam toplayarak değil fakat ortak vizyona sahip paydaşlar arası bir birim kurmak amacıyla tesis edilmesi ve kuşkusuz yüksek öğretim düzeninin de bu yapılanmaya imkân vermesi halinde şimdiki belirsizliğin ortadan kalkma olasılığının yüksek olacağı ileri sürülebilir. Bölüm seviyesindeki vizyon geliştirmede ise dikkate alınması gereken en önemli husus yetiştirilen öğrencinin ne ya da neler olmak üzere yetiştirildiği sorusunun ciddiyetle sorulup samimiyetle cevaplandırılması olsa gerekir. Bu, günümüzdeki adlandırmayla 'öğrenim çıktıları'nın belirlenmesidir. Sosyoloji Bölümlerinin sınıf öğretmeni mi, liselerde branş öğretmeni mi, ya da makro, mezzo veya mikro boyutlarda politika-üreticisi olan uygulamalı sosyolog mu yoksa yine makro, mezzo veya mikro boyutlarda kavram-üreticisi olan genel sosyolog-metodolog mu yetiştirmeyi planladıklarını öncelikle iyice bir düşünmeleri ve sonra da kararlarının gereğini sebatla yerine getirmeleri beklenir. Kaldı ki, ilk iki olasılık için zaten Eğitim Fakülteleri bünyesinde özel bölümler bulunmaktadır. Sosyoloji Bölümleri öğrencilerine verecekleri formasyon için bir'den fazla olasılık üzerinde de durabilirler; önemli olan bölümün paydaşlarının hangi dersin ne için açıldığını bilmesi ve o dersi kimin, nasıl verdiğini gözü kapalı güvenle karşılayabilmesidir. Edebiyat Fakülteleri bünyesindeki Sosyoloji Bölümlerinde herkesin teori anlatmasının ve fakat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinin veya muadillerinin Kamu Yönetimi Bölümlerinde ise socius-merkezli bir bilim anlayışı içinden politika-üretimine yönelik adı konmamış bir sosyoloji eğitimi yapılmasının en azından kaynak israfı olduğunun görülmesi gerekir. Kanımızca bu tablo, dört yıllık lisans programlarının gençlerin genel kültür edinmelerine destek olmaktan başka bir işlevinin bulunmadığı anlayışı çerçevesinde dahi, olumlanabilecek bir tablo değildir. Zira sonunda kaybeden Türkiye'nin sosyoloji okumak isteyen gençleri, Türkiye'nin sosyoloji eğitimine ayrılan bütçesi, Türkiye'de yapılan sosyolojidir.

Tüm bu anlatımın sonunda baştaki hareket noktamıza, 'Sosyoloji sosyologun yaptığıdır' öncülüne döndüğümüzde ne söyleyebiliriz? Görünen o ki, artık 'sosyologun yaptığı'nın içine 'sosyolog yapma'nın da dahil olduğunun farkına varmanın zamanı gelmiştir. 'Sosyolog yapma'nın nesnesi ise sadece sosyolog olmayı talep eden genç değil fakat bizatihi sosyolog olanın ta

kendisidir de. Bu noktanın farkına varılmasıyla ki, sadece ne için bilim yaptığımızı sorgulayan, yaptığımızın hesabını veren sosyologlar olmakla kalmayacağız fakat iyi birer sosyolog da olmuş olabileceğiz. Zira ne de olsa, sosyolog olarak biliyoruz ki, sosyal yapıyı yapılaştıran amellerimizdir. Ve, bizler sosyal yapının amilleri olarak amellerimizden sorumluyuzdur.

Kaynakça

- ÇELEBİ, Nilgün ve Sezgin Kızılçelik, (2002). “İstanbul’da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 105-123.
- ÇELEBİ, Nilgün, (2005). “Sociology in Turkey: An Overview”, *ANOVASOFIE Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar*, Der. Nilgün Çelebi, Ankara: Ertem Matbaası, 133-151.
- PARLA, Taha, (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.